

De ethische benadering van Sen

Auteur(s):

Pen, J.

Verschenen in:

ESB, 81e jaargang, nr. 4041, pagina 53, 17 januari 1996

Rubriek:

Boekbespreking

Trefwoord(en):

boekbesprekingen, normen, waarden

De Indiase econoom Amartya Sen is bekend geworden met onderzoek naar de oorzaken van hongersnoden, zijn visie op gelijkheid en de betekenis die hij toekent aan de rol van morele overwegingen bij economische beslissingen. Onlangs verschenen zijn belangrijkste opstellen in een Nederlandse vertaling.¹

Wat zou ik deze acht opstellen van Amartya Sen graag willen aanbevelen aan iedereen die over inrichting van de samenleving echt nadenkt en niet zomaar wat roept. Over de voor- en nadelen van de markt, het middenveld, het gezin, de ongelijkheid, de armoede en de hongersnoden heeft Sen subtiele maar toch stellige meningen, waarbij te bedenken valt dat hij geldt als een van 's werelds meest gerespecteerde economen.

Sen belichaamt het intellectuele tegenwicht tegen de geestdrijvers van de markt, type Milton Friedman, en tegen de zwartgallige denkers, type James Buchanan, die politici zien als gewetenloze calculatoren. Sen staat voor de ethische benadering, dat wil zeggen dat hij uitgaat van het simpele maar door de economie graag weggedachte feit dat mensen voortdurend moeten kiezen en dat ze zich daarbij afvragen: mag dit eigenlijk wel? Soms is dat morele element nauwelijks aanwezig - de keuze tussen het ene sigarettenmerk of het andere - soms dringt de morele vraag zich met kracht op: in de politiek bijvoorbeeld. Sen is bovendien een van de laatste egalitaristen, hij is, als men wil, de laatste sociaal-democraat, en hij is bovenal een verdediger van de politieke vrijheid.

Ik zou dit boek ook graag in handen zien van al diegenen die geloven dat een beetje dictatuur, van links of van rechts, goed is voor de economische groei. Sen maakt aan de hand van empirisch materiaal aannemelijk dat een vrije pers, vrije vakbonden, een vrije oppositie en vooral veel vrij onderwijs goed is voor het nationale inkomen en vooral voor het voorkomen van armoede en hongersnoden. Over de hongersnoden heeft hij een speciale theorie. Ze worden niet zo zeer veroorzaakt door algemene voedselschaarste in een regio, maar doordat bepaalde gezinnen geen toegang hebben tot de aanwezige voorraden, en dat kunnen juist de gezinnen van de boeren zijn. De Chinese catastrofe van 1958-1961, waarbij 23 tot 30 miljoen mensen omkwamen, vond plaats in een periode van Grote Sprongen voorwaarts. In delen van China was de inkomensgroei heel behoorlijk en hadden de mensen genoeg te eten, maar door het industrialisatieprogramma werden boeren weggedrukt die vervolgens van de honger stierven. De regering deed er niets aan. Dit voorbeeld laat zien, dat schijnbare nuances verschil maken.

Sen redeneert uiterst zorgvuldig, put zich uit in precisie, laat geen tegenargument onbesproken. Deze stijl komen we vooral tegen in "Gelijkheid waarvan?". In deze oefening in ethiek verwerpt Sen de inkomensgelijkheid, de utilitaristische maximalisatie van het totale nut, het differentiebeginsel à la Rawls, de gelijke welvaart à la Tinbergen, en hij bepleit ten slotte de gelijkheid van "elementaire capaciteiten". Dit is een soort basispakket, waarin niet alleen een minimum aan consumptiegoederen voorkomt, maar vooral ook toegang tot de sociale netwerken en speciaal het onderwijs. Het is niet voldoende als een individu over geld beschikt, de mensen moeten volwaardig functioneren en zichzelf kunnen redden. Een liberaal en een socialist zullen hier allebei iets herkennen.

Een zeer aanbevelenswaardig boek dus, al was het maar omdat het eerste opstel een vertaling is van "Rational fools" (1976), dat afrekent met het neoklassieke uitgangspunt dat individuen er een voorkeursordering op na houden. Sen laat overtuigend zien dat een individu simultaan wordt geleid door verschillende voorkeursordeningen, sommige egoïstisch, sommige altruïstisch; en ze kunnen elkaar behoorlijk in de weg zitten, vooral op politiek gebied. Na lezing van 'Rational fools' werd het mij duidelijk dat ik pas een artikel heb laten publiceren dat ik niet gepubliceerd wil zien. Uit het gedrag valt niet af te leiden hoe het zit met de behoeften.

Prachtig boek dus, maar ik zit met een vraag. Slaagt Sen er in het ingewikkelde helder uit te leggen? Zeker, maar hij doet er wel erg lang over. En soms lijkt het ingewikkelde onder zijn handen nog ingewikkelder te worden. Neem het sterk geaccentueerde onderscheid tussen de functies en capaciteiten van mensen, dat gebruikt wordt bij de verklaring van de armoede. Niet iedereen zal overtuigd zijn van de noodzaak van dit raffinement. Ook de vraag of meelevende dan wel betrokkenheid het juiste inzicht verschaft in de prioriteiten van individuen krijgt veel aandacht - Sen kiest voor het laatste. Mij is niet goed duidelijk waarom: de twee typen gevoelens lijken me praktisch hetzelfde effect te hebben.

Belangrijker is dat het stuk over de gelijkheid, dat de lezer veel moeite kost, geen enkel cijfer bevat. Sen wil laten zien dat de principes van andere ethici, zoals Rawls, verschillen van de zijne (dat basiscapaciteiten als uitgangspunt neemt). Maar volgens mij doen deze filosofische verschillen er weinig toe als we het over Brazilië hebben - de ongelijkheid is daar zo schreeuwend dat subtiliteit in de begripsvorming een tikje overbodig lijkt. Sterker, dat geldt ook voor Nederland. Er lopen hier vele inkomensstrekkers rond die ettelijke miljoenen per jaar in de schoot geworpen krijgen. De luxe springt in het oog: schepen in de jachthavens, zware wagens op de weg, het hotelwezen. Daarnaast bestaat bittere armoede. Dit kan getalsmatig worden geïllustreerd en zulke getallen zijn overtuigender argumenten

voor het egalitarisme dan de uitgesponnen filosofieën van Sen. Ik kan me moeiteloos voorstellen dat sommige lezers daar wat moe van worden.

De vertalers, onder aanvoering van Jos de Beus, zijn ook wat vermoeid geraakt - er staan vreemde zinnen in dit boek en meteen in het begin is het even goed mis: het boek van Edgeworth (1881) wordt geciteerd als *Mathematical physics* waar het nu juist psychics moet zijn. Het nut van de vertaling is trouwens niet boven twijfel verheven: sommige passages kunnen alleen worden begrepen door wat ik nu maar geletterde lui zal noemen. "Het verzuim om de uitoefening en niet-realiserende van rechten te introduceren als factoren in de beoordeling van toestanden betekent een lacune die nauwelijks kan worden goedge maakt door de toepassing van rigide deontologische beperkingen zonder consequentialistische beoordeling" (blz. 213). Ook de debatten die Sen voert met denkers van het type Rawls, Dworkin enz. zijn alleen toegankelijk voor wie deze literatuur enigzins kent en dat zijn in Nederland juristen en filosofen die Engels kunnen lezen.

Sommige lezers zullen volstaan met de inleiding van De Beus, die ongeveer tien procent van het aantal bladzijden in beslag neemt; een boeiend document dat nog weer veel informatie toevoegt aan deze rijke bundel. De Beus geeft een overzicht van het werk van Sen in zijn geheel en formuleert de 'Wet van Sen': politiek pluralisme leidt tot minder hongers-noden. Maar soms is de extra informatie van komische aard, zoals de eerste zin: "Gitaristen hebben Eric Clapton, intellectuelen Vaclav Havel en economen hebben Amartya Sen". Voor wie niet weten wie Eric Clapton is: een van de vele 'vernieuwers' van de blues uit de jaren zestig met een klein clubje volgelingen; er bestaan gitaristen in Nederland die nooit van hem hebben gehoord en bluesliefhebbers (zoals ondergetekende) die Clapton weinig interessant vinden. Havel laat ik nu maar zitten. De lof van De Beus werkt hier averechts.

Wie nu denkt dat we deze bundel maar beter ongelezen kunnen laten - nee, integendeel. De oppervlakkigen kunnen er beter niet aan beginnen. Sen is alleen besteed aan degenen onder ons die ernst maken met het vak en over veel tijd beschikken.

1 A. Sen, *Welzijn, vrijheid en maatschappelijke keuze*, Opstellen over de politieke economie van het pluralisme, gekozen door J. de Beus, Van Gennep, Amsterdam, 1995, 320 blz.